

Wybrane aspekty transformacji funkcji i stopnia przenikalności granicy polsko-rosyjskiej

Selected aspects of the transformation in function, and permeability, of the Polish-Russian border

Dominika Studzińska

Uniwersytet Gdański, Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej
ul. Bażyńskiego 4, 80-309 Gdańsk
geods@ug.edu.pl

Zarys treści. Granica polsko-rosyjska jest granicą wyjątkową, a jej niezwykłość wynika z roli obwodu kaliningradzkiego względem Rosji kontynentalnej oraz Unii Europejskiej (UE). Charakteryzuje ją znacząca dynamika zmian funkcji i stopnia przenikalności. Niewątpliwie powodów tych transformacji należy poszukiwać w zmiennych relacjach polsko-rosyjskich, ale również unijno-rosyjskich. Odgórne formowanie granicy, powoduje pomijanie jej znaczenia dla mieszkańców pogranicza, zmagających się z brakiem dostępu do stabilnej granicy. Celem niniejszego artykułu jest identyfikacja funkcji i stopnia przenikalności granicy polsko-rosyjskiej w latach 1990–2018.

Słowa kluczowe: granica polsko-rosyjska, przenikalność granicy, funkcja granicy.

Wstęp

Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej znacząco zmieniło przepuszczalność i funkcje polskich granic. Z dniem 1 maja 2004 r. granica polsko-rosyjska stała się zewnętrzną granicą Unii Europejskiej (UE), tzw. „schengenką kurtyną” (*Schengen curtain*), utrudniającą swobodny przepływ ludzi, dóbr i usług (Golunov, 2013). Niewątpliwie granica ta wyróżnia się spośród wszystkich zewnętrznych granic Unii Europejskiej. Jej wyjątkowość wynika m.in. z:

- przynależności obwodu kaliningradzkiego do Rosji;
- polityczno-gospodarczej roli Rosji na arenie międzynarodowej (Sakson, 2015);
- militaryzacji eksklawy (Sakson, 2014);
- agresywnej polityki prowadzonej przez Rosję (Włodkowska-Bagan, 2017);
- geostrategicznego położenia eksklawy, wpływającego na bezpieczeństwo krajów członkowskich UE (Sakson, 2015);
- problemów w stosunkach polsko-rosyjskich (m.in. niewyjaśnionych spornych kwestii historycznych) (Czachor, 2011);
- imperialnego syndromu Rosji, przejawiającego się w potrzebie bycia mocarstwem (Włodkowska-Bagan, 2017);
- szczególnych trudności w prowadzeniu współpracy transgranicznej, będących efektem braku tradycji kooperacji na pograniczu polsko-rosyjskim;

- problemów z tożsamością Kaliningradczyków (Klemenshev i inni, 2017; Kamiński, 2019).

Ze względu na szczególną rolę obwodu kaliningradzkiego względem państw członkowskich Unii Europejskiej oraz Rosji, obszar ten pozostaje istotnym tematem rozważań naukowych. Wzrost zainteresowania tematyką rosyjskiej eksklawy, odnotowano po przystąpieniu Polski i Litwy do UE (m.in. Browning i Joenniemi, 2004; Holtom, 2005; Archer i Etzold, 2010; Berger, 2010; Palmowski, 2013; Sebenstov i Zotova, 2013). Wraz z wprowadzeniem umowy o małym ruchu granicznym, badacze zainteresowali się całym obszarem pogranicza polsko-rosyjskiego, głównie w kontekście rozwoju turystyki (m.in. Anisiewicz i Palmowski, 2014; Studzińska, 2014; Kropinova, 2015; Dębicki i Makaro, 2016; Studzieńnicki i inni, 2016; Sebenstov i Zotova, 2017; Studzińska i inni, 2018) oraz współpracy transgranicznej (m.in. Batyk, 2013; Malkowski, 2014; Anisiewicz i Palmowski, 2016; Gumenyuk i inni, 2016). Wraz z zawieszeniem małego ruchu granicznego badacze podjęli rozważania nad powodami i konsekwencjami ponownego zmniejszenia stopnia przenikalności granicy polsko-rosyjskiej (m.in. Sagan i inni, 2018; Dębicki, 2019).

Pomimo stosunkowo bogatej literatury poświęconej problematyce pogranicza polsko-kaliningradzkiego, problem kreowania granicy polsko-rosyjskiej wydaje się wciąż niedostatecznie opracowany. Dotychczas ukazało się niewiele opracowań naukowych poświęconych analizie przepuszczalności granicy polsko-kaliningradzkiej. Autorzy opisują granicę polsko-rosyjską łącznie z granicami ukraińską i białoruską (np. Moraczewska, 2008; Komornicki i Mischuk, 2010; Komornicki, 2010, 2016). Niemniej jednak, artykuły, w których badacze skupiają się wyłącznie na granicy polsko-rosyjskiej pojawiają się rzadziej i zazwyczaj ich treść ogranicza się do analizy zmienności ruchu transgranicznego, bez podejmowania próby oceny czynników zmieniających reżimy graniczne. Ponadto brakuje analiz uwzględniających zmienność granicy po 2012 r. Niniejszy artykuł uzupełnia tę lukę w polskiej literaturze przedmiotu.

Podstawowym celem niniejszego artykułu jest identyfikacja funkcji i stopnia przenikalności granicy polsko-rosyjskiej. Autorka w swoich rozważaniach skupia się na określeniu, czy i w jakich wymiarach stanowiła ona barierę w latach 1990–2018. Jakie czynniki determinowały zmienność jej funkcji i stopnia przenikalności oraz jak niestabilność funkcji wpływała na codzienne życie mieszkańców pogranicza polsko-rosyjskiego¹. Tym samym podjęte zostaną rozważania z zakresu zakłócania codziennych interakcji sąsiedzkich na pograniczach w wyniku zmienności obowiązujących reżimów granicznych, którą V. Kolosov oraz M. Więckowski (2018) uznali, za jedną z istotniejszych w zakresie badań granic Europy Środkowo-Wschodniej. Analizę podzielono na trzy okresy, wyróżniając wydarzenia, które szczególnie zmieniły funkcje i przenikalność granicy: upadek ZSRR, przystąpienie Polski do UE, wprowadzenie instrumentu małego ruchu granicznego (MRG).

Artykuł został opracowany w oparciu o kwerendę literatury oraz analizę zastanych danych statystycznych. Tłem były wyniki badań jakościowych i ilościowych przeprowadzonych na pograniczu polsko-rosyjskim w latach 2013–2014. W celu identyfikacji wpływu granicy na życie społeczności pogranicza przeprowadzono badanie kwestionariuszowe pośród trzech grup respondentów (mieszkańców polskiej strefy przygranicznej n=250; ob-

¹ Na potrzeby niniejszego opracowania przyjęto, że pogranicze polsko-rosyjskie obejmuje swym zasięgiem cały Obwód Kaliningradzki oraz część województwa warmińsko-mazurskiego oraz pomorskiego, które w 2012 r. zostały objęte umową o małym ruchu granicznym. Taka bowiem delimitacja pogranicza, uwzględniła jego powiązania funkcjonalne.

wodu kaliningradzkiego $n=462$ oraz mieszkańców Trójmiasta ($n=405$). Badanie ankietowe wzbogacono serią 39 indywidualnych pogłębionych wywiadów eksperckich, przeprowadzonych w Kaliningradzie, Trójmieście i gminach polskiej strefy przygranicznej, zlokalizowanych w bezpośrednim sąsiedztwie granicy polsko-rosyjskiej.

Funkcje granic i ich przenikalność w ujęciu teoretycznym

Pojęcie granicy jest pojemne znaczeniowo i rozpatrywane odmiennie przez różne dyscypliny naukowe. Jak podkreśla S. Kałuski (2017) termin ten ewoluuje, co niewątpliwie wynika z rozwoju badań nad granicami. Jednym z klasycznych sposobów definiowania granicy jest określanie jej płaszczyzną rozdzielającą terytorium jednego państwa od innego (Rykiel, 2006). Definicja ta bezpośrednio nawiązuje do pierwotnej, obronnej funkcji granicy. Niemniej jednak granica jest skomplikowanym konstruktem, którą cechuje dualizm. Z jednej strony wyznacza ona zasięg zwierzchnictwa państwa, z drugiej jest strefą kontaktu. Dlatego niezmiernie trudno jednoznacznie zdefiniować jej rolę (Sitek, 2016; Kałuski, 2017).

Granice nie są stabilnymi płaszczyznami, a konstrukcjami zmiennymi w czasie i przestrzeni (Martinez, 1994). Ich stabilność jest uzależniona od równowagi geopolitycznej oraz stopnia przenikalności naturalnych barier przestrzennych (Rykiel, 2006). Podobne stwierdzenie formułuje S. Sitek (2016, s. 92) podając, że „granice nie są sztywnym konstruktem lecz instytucją ewoluującą, podążającą za modernizacją życia społecznego a także będącą odzwierciedleniem formy i zadań państwa oraz jego relacji międzynarodowych”. Tym samym można stwierdzić, że granice przybierają różne formy, mogą pełnić różne funkcje, które zmieniane są przez różnorodne czynniki (Nielsen, 2019). Jak podają V. Kolosov i M. Więckowski (2018), funkcje i reżimy graniczne są nieustannie konstruowane w trakcie wszystkich form ludzkiej działalności. Społeczności lokalne mogą nadawać granicom nowe znaczenia, zmieniać ich postrzeganie i odmiennie je wykorzystywać w życiu codziennym. Dlatego też coraz częściej zwraca się uwagę na wpływ człowieka na kreowanie granicy i jej postrzeganie (np. Paasi i Prokkola, 2008; Prokkola, 2009; Bürkner, 2013; Decoville i Durand, 2018).

Pomimo iż granice bezpośrednio utożsamiane są z barierami, to ich funkcje są bardzo zróżnicowane, a mnogość rodzajów barier granicznych, powoduje, że mogą stanowić bariery wyłącznie w niektórych wymiarach. W literaturze przedmiotu wyróżnia się barierę: środowiskową, psychologiczną, ekonomiczną, formalno-prawną oraz infrastrukturalną (m.in. Komornicki, 1999; Więckowski, 2004; Kałuski, 2017).

Bariera infrastrukturalna jest efektem niedostatecznie rozwiniętej infrastruktury granicznej oraz transgranicznej infrastruktury drogowej. Występowanie bariery ekonomicznej, ogranicza przepływ dóbr i kapitału (związana z istnieniem barier celnych). Przemiany funkcjonalne granic prowadzą do powstania granic formalno-prawnych (np. w związku z obowiązkiem posiadania paszportu, wizy, odpowiedniego zabezpieczenia finansowego, ubezpieczenia) (Komornicki, 1999).

Należy mieć na uwadze, że granica może stanowić barierę wyłącznie dla wybranych grup społecznych, będąc dla nich barierą psychologiczną. Jej występowanie jest efektem negatywnego postrzegania państwa sąsiadującego i jego mieszkańców. P. Ptáček i inni (2017, s. 169) stwierdzają, że „stosunek człowieka do terytorium ma z jednej strony wymiar racjonalny, a z drugiej emocjonalny. Z racjonalnego punktu widzenia można np. oce-

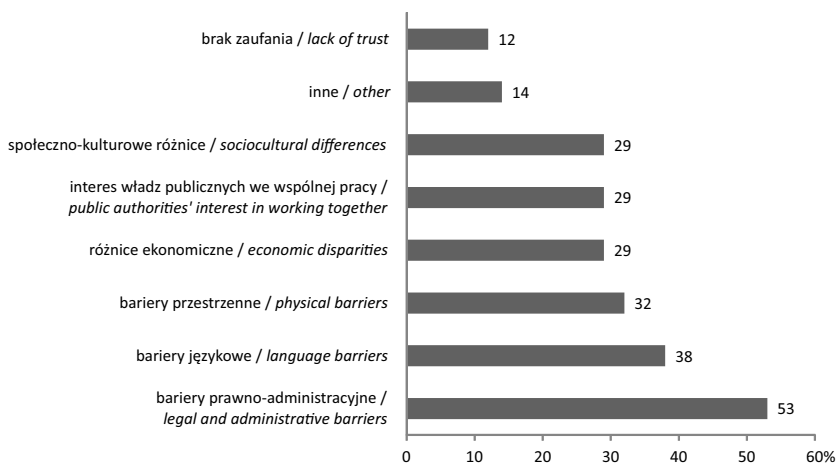
nić poziom znajomości terenu (obszar znany – nieznan), a z emocjonalnego poziom więzi psychologicznej (obszar oddziałujący negatywnie – pozytywnie)”. H.D. Nielsen (2019), odwołując się do koncepcji nieznanowości (*unfamiliarity*), podkreśla, że w przełamywaniu bariery psychologicznej istotne są: wiedza, doświadczenie i odległość. Wraz z podjęciem decyzji o przekroczeniu granicy i bezpośrednim poznaniu sąsiada, granica w wymiarze psychologicznym zaczyna stopniowo zanikać.

Istotną rolą granicy jest bariera językowa. R. Szul (2008) zwraca jednak uwagę na jej selektywny charakter. Granica językowa oddziałuje z różną siłą w różnych dziedzinach kontaktów. Warto podkreślić, że dla pograniczy typowym zjawiskiem jest tworzenie języka pogranicza, stanowiącego połączenie języków sąsiadów. Znajomość tzw. granicznego esperanto ułatwia codzienne kontakty.

S. Kałuski (2017) wymienia kolejno funkcjonowanie bariery strategicznej, która jest ściśle powiązana z obronnością państwa. Rola ta zdaje się być coraz bardziej istotna w czasach kryzysu migracyjnego. Ponadto wymieniając funkcje granicy jako bariery autor wylicza, że granica może być również barierą w wymiarze – ideologicznym, migracyjnym oraz sanitarnym.

Jak wynika z sondażu zlecanego przez Komisję Europejską (*Overcoming...*, 2015), bariery prawno-administracyjne stanowią największe utrudnienie dla obywateli UE w przekraczaniu granic (53% badanych). Istotną przeszkodą są również bariery językowe (38%) i fizyczne (32%) (ryc. 1).

Występowanie barier w wymiarach: infrastrukturalnym, formalno-prawnym oraz gospodarczym, może być modyfikowane przez władze krajowe oraz ponadnarodowe (w przypadku granic unijnych). Z kolei występowanie i intensywność barier psychologicznej oraz językowej jest ściśle zależne od lokalnych społeczności pogranicza oraz obywateli krajów sąsiadujących. Zmienność występowania poszczególnych barier jest widoczna w spadku lub wzroście stopnia przenikalności granicy.

Ryc. 1. Istotność i częstotliwość występowania barier granicznych w opinii obywateli UE
Relevance and frequency of occurrence of border obstacles, for EU citizens in the opinion of EU-citizen respondents

Źródło/Source: *Overcoming...* (2015, s. 12).

Słowo przenikalność, po raz pierwszy pojawiło się w XVI w., w słownikach francuskim i łacińskim. Definiowane było jako przekraczanie lub przechodzenie (*passing through*) (Varol i Soylemez, 2017). Jak podkreślają N. Stephenne i M. Pesaresi (2006), termin przenikalność granic zapożyczono z nauk ścisłych i można go analogicznie definiować do przenikalności warstwy geologicznej lub gruntu. Niemniej jednak, termin ten charakteryzuje się znacznie większą złożonością. Ograniczenia przenikalności wynikają z różnic społeczno-kulturowych, barier przestrzennych i politycznych, których wyeliminowanie lub częściowe ograniczenie jest trudne, czasami niemożliwe. Najogólniej można stwierdzić, że przenikalność jest pojęciem używanym w przeciwieństwie do bariery granicznej (Varol i Soylemez, 2017). N. Stephenne i M. Pesaresi (2006), podają, że przenikalność granicy jest wynikiem jej cech charakterystycznych (uwarunkowań prawnych, geograficznych, historycznych i społecznych) oraz oddziaływania na nią ludzi, dóbr, usług i idei. W literaturze przedmiotu określając zmianę stopnia przenikalności granicy autorzy stosują zamiennie pojęcia przenikalność i przepuszczalność (Moraczewska, 2008). Tylko niektórzy autorzy rozróżniają te terminy. Na przykład S. Kałuski (2017) definiuje przenikalność jako nielegalne przekraczanie granicy przez ludzi. Z kolei przepuszczalność jako akceptowane przez państwo sąsiadujące przekroczenie granicy w wyznaczonym miejscu i czasie. Podział ten nie jest jednak właściwy, co podkreśla T. Komornicki (2018).

Dokonując przeglądu literatury, C. Varol i E. Soylemez (2017) wyróżnili trzy rodzaje przenikalności: (1) opartą na bezpieczeństwie (*security-based permeability*); (2) społeczno-ekonomiczną (*socio-economic permeability*); (3) geograficzną (*geographically based permeability*) (tab. 1). Pierwszy rodzaj przenikalności, odnosi się do legalnego, jak i nielegalnego przekraczania granicy. Kolejny, dzieli przenikalność na gospodarczą, która dotyczy transgranicznego przewozu towarów i społeczną, będącą przenikaniem się cech społecznych i tworzeniem społeczności pogranicza. Ostatnim rodzajem jest przenikalność geograficzna, której ograniczenia są efektem występowania naturalnych lub sztucznych (np. mury, ogrodzenia, druty kolczaste) barier przestrzennych. W niniejszym artykule, przepuszczalność granicy będzie ograniczała się do określenia przepływu osób przez granicę polsko-rosyjską w konkretnych lokalizacjach (tj. przejściach granicznych).

Tabela 1. Rodzaje i cechy charakterystyczne przenikalności granicy
Types and characteristics of border permeability

	Przenikalność oparta na bezpieczeństwie <i>Security-based permeability</i>	Przenikalność społeczno-gospodarcza <i>Socio-economic permeability</i>	Przenikalność geograficzna <i>Geographically based permeability</i>
Definicja <i>Definition</i>	Legalne i nielegalne przekraczanie granicy; zachowanie bezpieczeństwa w jej przechodzeniu	Wymiar gospodarczy granicy jest efektem przewozu towarów; społeczny – przenikaniem się cech społecznych	Brak barier naturalnych (np. gór, jezior) lub sztucznych związanych z ochroną granicy
Wskaźniki <i>Indicators</i>	Liczba przejść granicznych; cudzoziemcy zatrzymani przez Straż Graniczną za nielegalne przekroczenie granicy państwowej; liczba wydanych wiz	Wielkość eksportu i importu; statystyki dotyczące migracji zarobkowych; wartość inwestycji zagranicznych	Fizyczne bariery na granicy na km ² ; liczba przejść granicznych; zagospodarowanie terenu w pobliżu granicy
Źródła danych <i>Data sources</i>	Statystyki Straży Granicznej, konsulatów	GUS; Izba Celna	Zdjęcia satelitarne; mapy topograficzne

Opracowanie własne na podstawie Varol i Soylemez (2017).
Author's own elaboration based on Varol & Soylemez (2017).

Możliwość przekraczania granicy zależy w dużej mierze od stopnia przenikalności granicy, ale nie tylko. Jak uważa A. Knotter (za Medeiros, 2019), transgraniczna mobilność jest efektem występowania różnic pomiędzy sąsiadującymi państwami, a nie integracji, co w opinii autora jest pewnego rodzaju paradoksem granicy. Ponadto J. Schiebel i inni (2015) wyliczają, że częstotliwość przekraczania granicy zależy również od czynników: społeczno-demograficznych (m.in. wieku, wykształcenia, wykonywanego zawodu, wielkości gospodarstwa domowego), przestrzennych (m.in. gęstości zaludnienia, zróżnicowania zagospodarowania przestrzennego), psychologicznych (np. doświadczenia w przekraczaniu granicy, stylu życia). Dlatego należy stwierdzić, że problematyka mobilności transgranicznej jest bardzo złożona, a chęć przekraczania granicy może być wynikiem indywidualnych predyspozycji.

Transformacja funkcji granicy polsko-rosyjskiej po upadku ZSRR

Granica polsko-rosyjska od momentu jej delimitacji stanowiła szczególny przypadek granicy o silnej funkcji militarnej i obronnej. Niewątpliwie wynikało to z charakteru obwodu kaliningradzkiego, który „był zamkniętą strefą wojskową, najdalej na zachód wysuniętym obszarem imperium. Mieszkańcy tego regionu byli najbardziej zsowietyzowani w całym ZSRR. (...) stacjonowało tu dużo wojska” (Sakson, 2016, s. 65). Zmiana charakteru eksklawy oraz próba budowania relacji polsko-kaliningradzkich rozpoczęła się wraz z upadkiem ZSRR w grudniu 1991 r.

Przebieg dotychczasowej granicy regulowała obowiązująca dotychczas umowa o ratyfikacji polsko-radzieckiej granicy państwowej z 1946 r. Po upadku ZSRR, podpisano wyłącznie traktat o przyjaznej i dobrosąsiedzkiej współpracy, sporządzony w Moskwie 22 maja 1992 r. (Moraczewska, 2008). Zapisy przyjętego traktatu rozpoczęły nową erę kontaktów polsko-rosyjskich. Zdemilitaryzowanie obwodu przełożyło się stopniowy zanik bariery infrastrukturalnej. Zgodnie z założeniami nowo przyjętego traktatu działania polsko-rosyjskie skupiały się na zwiększeniu liczby przejść granicznych oraz usprawnieniu kontroli granicznej i celnej².

W 2003 r. na granicy polsko-rosyjskiej funkcjonowały trzy przejścia kolejowe, trzy przejścia drogowe i dwa przejścia morskie. Wszystkie miały charakter ogólnodostępny, co w porównaniu do funkcjonujących w przeszłości zasad przekraczania granicy stanowiło znaczący wzrost stopnia przenikalności granicy. Ponadto rozbudowana i zmodernizowana została infrastruktura graniczna. Przeciętna odległość między przejściami granicznymi wynosiła w 2003 r. 35 km. Istniejąca liczba przejść wydawała się wystarczająca dla ówczesnego ruchu granicznego (Moraczewska, 2008). Barię formalną pozostawał brak możliwości ich przekraczania pieszo (Komornicki, 1999).

Wart podkreślenia jest fakt, że stopniowy zanik bariery infrastrukturalnej na granicy polsko-rosyjskiej nie przełożył się na poprawę jakości w jej przekraczaniu. Z badań przeprowadzonych przez M. Trojanowską-Strzęboszewską (2005) wynika bowiem, że odnotowywano istnienie punktowych konfliktów na przejściach granicznych. Na przykład mieszkańcy Braniewa podkreślali, że podróżni, spędzali wiele godzin w niekomfortowych warunkach (obiekty były brudne, brakowało sanitariatów), a przekraczanie granicy wiązało się z awanturami podróżnych z celnikami.

² Otwarto nowe przejścia graniczne m.in. przejście morskie we Fromborku (1991 r.), przejście morskie w Elblągu (1995 r.), przejście drogowe w Gołdapi (1995 r.), przejście kolejowe w Braniewie (1996 r.) (Wojnowski, 1999).

Kolejną barierą funkcjonującą na granicy polsko-rosyjskiej była bariera formalno-prawna. Jej transformacja w latach 1990–2003 związana była z liberalizacją przepisów paszportowych w Polsce. Do końca 1997 r. ruch osobowy na pograniczu polsko-rosyjskim odbywał się na podstawie umowy o podróżach bezwizowych z 1979 r. (Moraczewska, 2008). Tym samym granica uzyskała status bardziej przenikalnej. Sytuacja uległa zmianie w 1998 r., kiedy wprowadzono w Polsce ustawę o cudzoziemcach (Kurcz, 1999). Nowe przepisy miały na celu uszczelnienie granicy i zapobiegnięcie dalszemu rozwojowi przemytu. Wprowadzone przepisy dotknęły rozwijający się w latach 90. XX w. handel bazarowy, który był efektem różnic cenowych pomiędzy Polską a Federacją Rosyjską. W odpowiedzi na decyzję polityczną polskiego rządu, władze rosyjskie również podjęły odpowiednie działania zmniejszające ruch na granicy polsko-rosyjskiej (Komornicki, 1999).

W związku z procesem wstępowania Polski do struktur unijnych, w październiku 2003 r. weszła w życie umowa między rządem Rzeczypospolitej Polskiej a rządem Federacji Rosyjskiej o warunkach podróży obywateli Polski i Rosji, która zastąpiła porozumienie o podróżach bezwizowych z 1979 r. Nowa umowa wprowadziła obowiązek wizowy w ruchu osobowym, powodując spadek aktywności transgranicznej (Moraczewska, 2008). Tym samym granica polsko-rosyjska z perspektywy mieszkańców pogranicza stała się ponownie barierą przestrzenną, głównie w wymiarze formalno-prawnym. Proces wprowadzania wiz schengenських został negatywnie oceniony przez mieszkańców tego pogranicza (Wojnowski, 2006), dlatego istotnym ustaleniem było wprowadzenie bezpłatnych wiz dla mieszkańców obwodu kaliningradzkiego wjeżdżających do Polski oraz dla obywateli Rzeczypospolitej podróżujących do eksklawy (Moraczewska, 2008). Pozwoliło to na utrzymanie kontaktów sąsiedzkich na dotychczasowym poziomie. Wraz z upadkiem ZSRR osłabieniu uległa bariera ekonomiczna dla analizowanej granicy. Nowy porządek geopolityczny w Europie Środkowo-Wschodniej zaowocował wejściem w życie nowych umów regulujących polsko-rosyjskie stosunki gospodarcze. Funkcja badanej granicy zmieniła się w prawie wszystkich wymiarach. Istotną przeszkodą pozostawała bariera psychologiczna. Wynikało to z: historii pogranicza polsko-kaliningradzkiego, relacji polsko-rosyjskich, jak również długotrwałej izolacji sąsiadujących narodów (por. szerz. Moraczewska, 2008).

Stopniowa zmiana charakteru analizowanej granicy była widoczna w codziennych interakcjach mieszkańców pogranicza, którzy zachęteni liberalizacją procedur granicznych oraz rozbudową infrastruktury granicznej, chętniej przekraczali granicę. Niemniej jednak, odgórne kreowanie granicy wyrażone nowymi przepisami o cudzoziemcach pod koniec lat 90. XX w. oraz wprowadzeniem wiz na początku XXI w., utwierdziło lokalne społeczności w przekonaniu, że żyją w cieniu globalnej granicy.

Transformacja funkcji granicy polsko-rosyjskiej po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej

Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. przyczyniło się do zmiany charakteru granicy polsko-rosyjskiej. Jak zauważa J. Jańczak (2015), wraz z rozszerzeniem Unii Europejskiej, granica ta stała się jeszcze bardziej zamknięta. Można raczej twierdzić, że ponownie zamknięta, gdyż od tego momentu stała się ona bowiem zewnętrzną granicą Unii Europejskiej o szczególnym znaczeniu dla wszystkich państw członkowskich. Zmiana jej roli i stopnia przenikalności wywarła znaczący wpływ na sytuację społeczno-gospodarczą

badanego pogranicza. Po przystąpieniu Polski do strefy Schengen w 2007 r., funkcja dzieląca granicy została dodatkowo wzmocniona poprzez zaostrożenie kontroli granicznych. Od tego momentu obwód kaliningradzki stał się swoistego rodzaju wyspą na uwięzi pomiędzy UE a Rosją (Rogoża i inni, 2012).

Starania Polski o członkostwo w UE wymagały zobowiązania się do przyjęcia dorobku prawnego Wspólnoty Europejskiej (Łach, 2011). Nowe zasady przekraczania granic wewnętrznych na granicy polsko-rosyjskiej przyczyniły się do powstania funkcji bariery formalno-prawnej, albowiem od czerwca 2007 r. obywatele obwodu kaliningradzkiego i Polski nabywali płatne wize (Anisiewicz, 2008). Po przystąpieniu Polski do strefy Schengen, Komisja Europejska nałożyła nie tylko obowiązek reżimu wizowego, ale również modernizacji i rozbudowy infrastruktury granicznej. Celem podjętych działań była ochrona granicy polsko-rosyjskiej (Łach, 2011). W latach 2004–2011 granica polsko-rosyjska została wyposażona w jedno nowe przejście drogowe Grzechotki-Mamonowo II, które zostało otwarte w 2010 r. Zmodernizowano istniejące przejścia graniczne wyposażając je w specjalistyczny sprzęt. Dokonywana modernizacja nie dążyła do złagodzenia bariery infrastrukturalnej. Jednakże można wnioskować, że wyposażenie przejść granicznych w nowe obiekty wpłynęło na poprawę warunków przekraczania tej granicy. W latach 2004–2011 poprawie uległa również transgraniczna infrastruktura drogowa. W 2007 r. przez granicę polsko-rosyjską przechodziło 17 dróg utwardzonych (Komornicki, 2008). Problemem dla przekraczających pozostały rosyjskie procedury graniczne. „Transformację funkcji bariery ekonomicznej kształtowało aktywne udzielanie sobie preferencji handlowych w stunkach tranzytowych i poza nimi. Wejście Polski do UE wpłynęło na obniżenie stawek celnych stosowanych przez Polskę wobec Rosji. Tym samym polski rynek stał się bardziej otwarty na produkty rosyjskie. (...) Rosja natomiast wprowadziła pewne ograniczenia, szczególnie dotyczące jakości żywności, w niektórych przypadkach nawet bardziej restrykcyjne niż przepisy UE, które ograniczały dostęp do rynku rosyjskiego dla polskich produktów rolno-spożywczych” (Moraczewska, 2008, s. 169).

W analizowanym okresie odnotowano osłabienie funkcji bariery w wymiarze psychologicznym. Z sondażu CBOS (2019) wynika, że w 2008 r. niechęć Polaków do Rosjan była najmniejsza w historii relacji polsko-rosyjskich (31% ankietowanych zadeklarowało negatywny stosunek do rosyjskiego sąsiada). Dla porównania w 2004 r. było to 53%. Można stwierdzić, że dystans społeczny pomiędzy Polakami a Rosjanami został zmniejszony. Pozytywne relacje społeczne kształtowały się również na pograniczu polsko-rosyjskim. Potwierdziły to badania A. Saksona (2011), które wykazały, że mieszkańcy polskiej strefy przygranicznej darzyli Kaliningradczyków sympatią.

Transformacja funkcji granicy polsko-rosyjskiej po wprowadzeniu umowy o małym ruchu granicznym

Dnia 27 lipca 2012 r. weszła w życie umowa o małym ruchu granicznym, łagodząca skutki przystąpienia Polski do strefy Schengen. Przekraczanie granicy w trybie uproszczonym dostępne było wyłącznie dla mieszkańców pogranicza polsko-kaliningradzkiego³. Wzrost stopnia przepuszczalności był efektem zmniejszenia bariery formalno-prawnej, w wyni-

³ Porozumienie swym zasięgiem objęło cały Obwód Kaliningradzki oraz część województwa warmińsko-mazurskiego i pomorskiego.

ku zniesienia obowiązku wizowego. Złagodzone również barierę w wymiarze technicznym poprzez modernizację infrastruktury granicznej (m.in. wprowadzając specjalne pasy na przejściach granicznych, umożliwiające przekraczanie granicy posiadaczom karty MRG). Granica ta stała się dla lokalnych społeczności pogranicza zasobem wykorzystywanym w życiu codziennym. Wprowadzenie małego ruchu granicznego poprawiło sytuację gospodarczą mieszkańców obwodu kaliningradzkiego oraz polskiej strefy przygranicznej. Efekt ten osiągnięto, modyfikując przepisy unijne. Ustępstwa UE, zezwoliły na znaczące poszerzenie strefy MRG, włączając do niej duże ośrodki miejskie takie jak: Kaliningrad, Trójmiasto i Olsztyn. Tym samym zwiększając liczbę osób objętych porozumieniem oraz umożliwiając im dostęp do zróżnicowanej oferty handlowo-usługowej.

Z badań ankietowych przeprowadzonych przez E. Subocz i M. Sternicką-Kowalską (2016) z mieszkańcami Bartoszyca i okolicznych miejscowości wynika, że otwarcie granicy spowodowało istotny rozwój miasta, głównie w zakresie wzrostu dostępu do usług handlowych, ale również szeroko pojętych zmian ekonomiczno-społecznych, które zauważali ankietowani. Potwierdzają to badania terenowe autorki przeprowadzone w polskiej strefie przygranicznej, które dowiodły, że zmniejszenie granicy w wymiarze formalno-prawnym:

- poprawiło sytuację na rynku pracy;
- zaowocowało wysokim poziomem inwestycji w infrastrukturę handlowo-turystyczną;
- umożliwiło wzrost przychodów z działalności gastronomicznej i turystycznej,
- poprawiło sytuację finansową gospodarstw domowych;
- umożliwiło stopniowy rozwój współpracy lokalnych przedsiębiorców z firmami z eksklawy.

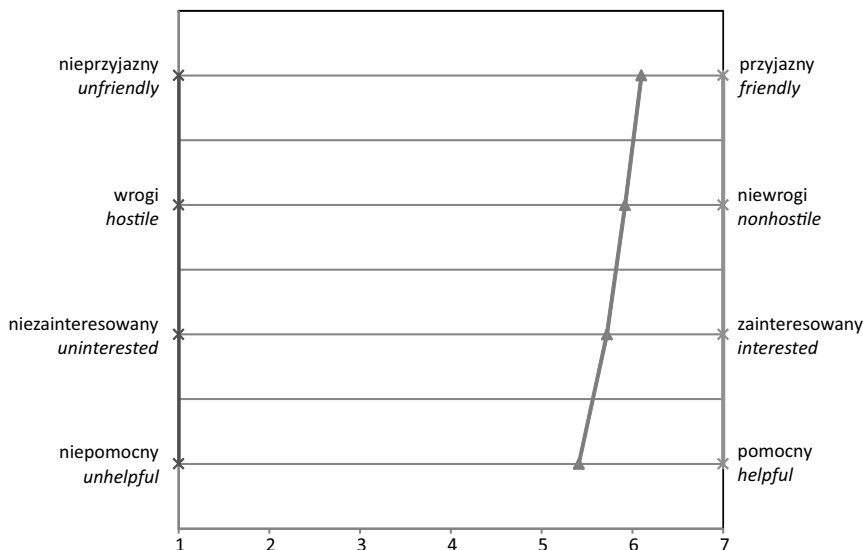
Zmiany gospodarcze jakie dokonały się na tym pograniczu, przełożyły się na poprawę wzajemnych relacji. Z przeprowadzonych przez autorkę badań kwestionariuszowych wynika, że mieszkańcy polskiej strefy przygranicznej po wprowadzeniu MRG, dobrze oceniali stosunki z eksklawą (48,8% ankietowanych). Wyniki te znajdują potwierdzenie w badaniach K. Kamińskiego (2019, s. 183) z których wynika, że „respondenci odnosząc się do Rosjan z obwodu kaliningradzkiego, mówili o nich w sposób ciepły i życzliwy. Podkreślali ich odrębność od Rosjan z głębi kraju, co wynikało najprawdopodobniej z tego, że nie byli oni abstrakcyjnym obcym, ale bliskim sąsiadem zza granicy”⁴. Podobne podejście zauważalne było wśród mieszkańców aglomeracji trójmiejskiej. Potwierdzają to badania własne autorki przeprowadzone z Kaliningradczykami w 2013 r., z których wynika, że Rosjanie pozytywnie oceniali postawę mieszkańców Trójmiasta wobec turystów rosyjskich (ryc. 2). Niewątpliwie pozytywne relacje były efektem częstych kontaktów z Rosjanami, którzy licznie odwiedzali Trójmiasto w celach turystycznych⁵.

Częstotliwość nieformalnych kontaktów na pograniczu polsko-rosyjskim w okresie funkcjonowania umowy o MRG udowodniła, że w celu budowania normalnych relacji sąsiedzkich, niezbędny jest kontakt, który umożliwia konfrontację stereotypów z rzeczywistością (Dębicki, 2019).

Negatywne podejście do Rosjan, zauważalne było wśród statystycznego obywatela Polski, mieszkającego w znaczącym oddaleniu od granicy. W 2012 r. niechęć wobec Rosjan deklarowało 33% Polaków, z kolei w 2015 r. już 50% (CBOS, 2019). Niewątpliwie

⁴ W latach 2013–2014 przeprowadzono badanie ankietowe wśród mieszkańców Górowa Hławieckiego (powiat bartoszycki).

⁵ W czteroletnim okresie funkcjonowania małego ruchu granicznego Rosjanie byli obok Niemców i Skandynawów najliczniejszą grupę turystów zagranicznych (Bank Danych Lokalnych, 2019).

Ryc. 2. Stosunek mieszkańców Trójmiasta do turystów rosyjskich w opinii mieszkańców eksklawy
Opinions of inhabitants of the enclave concerning the attitudes of Tri-City residents to Russian tourists
 Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych / *Author's own elaboration based on surveys.*

pogorszenie się relacji polsko-rosyjskich związane było z konfliktem ukraińsko-rosyjskim, a w efekcie zmianą podejścia UE, NATO i Polski do relacji z Federacją Rosyjską. Tym samym można stwierdzić, że granica polsko-rosyjska w wymiarze psychologicznym jest niezwykle trudną barierą do osłabienia. Niemniej jednak bariera ta dzieli głównie statystycznego obywatela Polski i Rosji.

Częstsze kontakty mieszkańców pogranicza polsko-kaliningradzkiego po 2012 r. przełożyły się na stopniowe zanikanie bariery językowej. Mieszkańcy polskiej strefy przygranicznej zachęteni możliwością czerpania zarobków z przyjazdów Kaliningradczyków do polskiej strefy MRG, rozpoczęli naukę języka sąsiada (Studzińska i Nowicka, 2014). Wywiady eksperckie przeprowadzone przez autorkę dowiodły, że również w Trójmieście znajomość języka rosyjskiego była atutem na rynku pracy, bowiem właściciele obiektów usługowych chętnie zatrudniali osoby ze znajomością języka rosyjskiego.

Dnia 4 lipca 2016 r. decyzją polityczną polskiego rządu zawieszono mały ruch graniczny z obwodem kaliningradzkim. Powodem były względy bezpieczeństwa podczas organizowanego przez Polskę szczytu NATO oraz Światowych Dni Młodzieży. W odpowiedzi na tę decyzję władze rosyjskie również zawiesiły umowę o ruchu bezwizowym (Sagan i inni, 2018). Mały ruch graniczny miał być zamknięty tymczasowo, niemniej jednak od lipca 2016 r. pozostaje zawieszony⁶. Powody tej decyzji nie zostały nigdy w pełni wyjaśnione. M. Dębicki (2019) zauważa, że rząd decyzję o zwiększeniu bariery w wymiarze formalno-prawnym motywuje: kwestiami bezpieczeństwa, zmianą władzy w enklawie, niekorzystnym dla Polski saldem wymiany handlowej z obwodem kaliningradzkim oraz wzrostem liczby przypadków przemytu towarów akcyzowych.

⁶ Wart podkreślenia jest fakt, że mały ruch graniczny na pograniczu polsko-ukraińskim został również zawieszony, ale po zakończeniu szczytu NATO i Światowych Dni Młodzieży został ponownie przywrócony.

Wraz z zawieszeniem MRG, wszelkie udogodnienia w przekraczaniu granicy wynikające z funkcjonowania uproszczonego trybu przekraczania granicy przestały obowiązywać. Pogranicze polsko-rosyjskie, które w latach 2012–2016 w wyniku częstych kontaktów sąsiedzkich oraz powiązań funkcjonalnych, przekształcało się w region transgraniczny, stało się ponownie pograniczem głównie w wymiarze administracyjnym. Jak stwierdza M. Dębicki (2019) wraz z decyzją o zawieszeniu ruchu bezwizowego proces przeobrażania pogranicza administracyjnego w społeczne został spowolniony⁷.

Na spadek przenikalności granicy polsko-rosyjskiej wpłynął również kryzys ukraińsko-rosyjski, zwiększając barierę graniczną, głównie w wymiarze ekonomicznym. Od 2014 r. Unia Europejska podtrzymuje większość sankcji nałożonych na Rosję po konflikcie krymskim. W odpowiedzi Rosja przedłuża embargo na żywność z Polski. Wzmocnienie funkcji obronnej granicy po kryzysie krymskim i zawieszeniu MRG, uderzyło w najsłabsze grupy społeczne (Dębicki, 2019). Mieszkańcy pogranicza polsko-rosyjskiego stali się pewnego rodzaju ofiarami dużej polityki i trudnych relacji partii rządzących⁸. Złagodzenie konsekwencji zmniejszenia stopnia przenikalności granicy polsko-rosyjskiej, będzie wymagało podjęcia odpowiednich kroków, umożliwiających mobilność transgraniczną. Być może wprowadzone przez Rosję w lipcu 2019 r., bezpłatne e-wizy do obwodu kaliningradzkiego, ułatwią mieszkańcom polskiej strefy przygranicznej, przekraczanie granicy polsko-rosyjskiej. Wydaje się jednak, że instrument ten będzie niewystarczający do osiągnięcia korzystnych efektów społeczno-gospodarczych na tym pograniczu. Jego rola ogranicza się bowiem wyłącznie do turystycznych przekroczeń granicy i obejmuje wyłącznie Polaków. Korzystne byłoby wprowadzenie podobnego ułatwienia dla mieszkańców eksklawy.

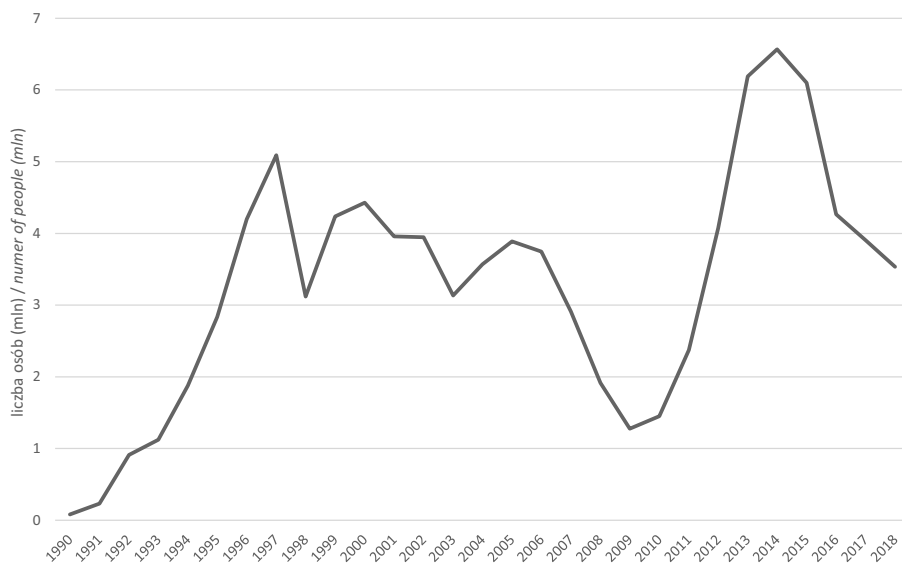
Transgraniczny ruch osobowy w latach 1990–2018

Podejmowane decyzje polityczne zmieniające funkcje i stopień przenikalności granicy polsko-rosyjskiej, wpływały na transgraniczny ruch osobowy. Funkcjonowanie zamkniętej granicy do lat 90. XX w., uniemożliwiało jej przekraczanie. K. Kamiński (2019) podkreśla, że transgraniczny ruch osobowy w tym okresie miał charakter symboliczny. Wzrost liczby przekroczeń granicy polsko-rosyjskiej odnotowywano wraz z upadkiem ZSRR i zmianą statusu obwodu kaliningradzkiego ze strefy zmilitaryzowanej na region otwarty dla podróżujących. Od tego momentu ruch osobowy systematycznie wzrastał, aż w 1997 r. osiągnął rekordową wielkość powyżej 5 mln osób (ryc. 3).

Wprowadzenie ustawy o cudzoziemcach w 1998 r., zmniejszyło przenikalność granicy polsko-rosyjskiej i ograniczyło ruch transgraniczny. Ponowny spadek odnotowano po wprowadzeniu obowiązku wizowego w 2003 r. A. Anisiewicz (2008) zwraca uwagę, że pomimo wprowadzenia bezpłatnych wiz, czas oczekiwania na nie był stosunkowo długi, co wynikało z konieczności złożenia oryginału paszportu w konsulacie. Ponadto w przypadku starań o wizę wjazd wielokrotnego do eksklawy należało przedłożyć aktualne badania na HIV. Wymagające procedury graniczne przełożyły się na spadek transgranicznego

⁷ Pogranicze społeczne powstaje w wyniku częstych przekroczeń granicy, które warunkują kontakty sąsiedzkie (Kurcz, za Dębicki, 2019).

⁸ Analiza zmienności funkcji granicy pozwala na wnioskowanie, że granica ta doświadcza transformacji funkcji i stopnia przenikalności w zależności od rządzącej partii politycznej (m.in. Lisakiewicz, 2018; Lakomy, 2011).

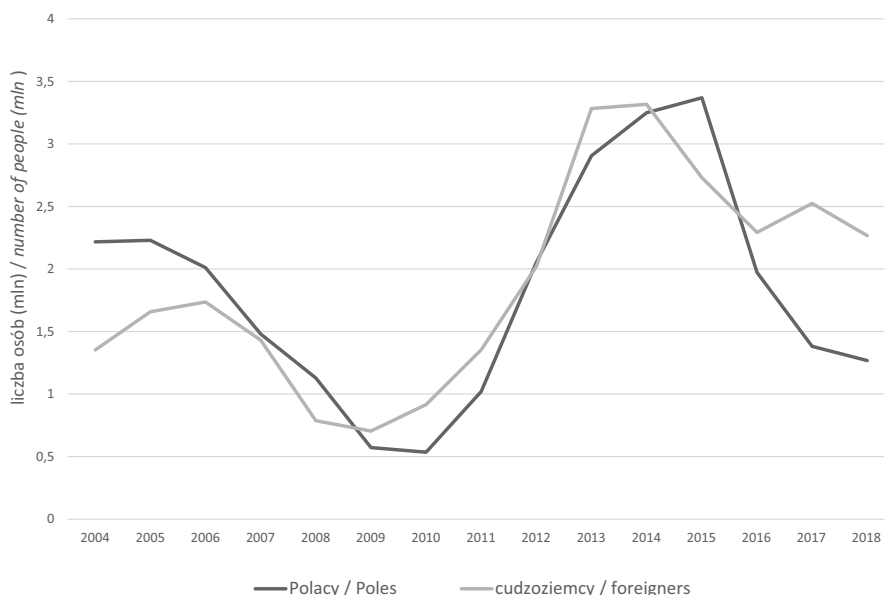

Ryc. 3. Ruch osobowy na granicy polsko-rosyjskiej w latach 1989–2018
Cross-border traffic on the Polish-Russian border in the years 1989–2018
 Opracowanie własne na podstawie Straż Graniczna..., 2019.
 Author's own elaboration based on Border Guard..., 2019.

ruchu osobowego. Od 2004 r. ruch osobowy na granicy polsko-rosyjskiej zaczął ponownie wzrastać. Wnioskować można, że obywatele Polski i Rosji zaznajomili się z nowymi procedurami granicznymi, które z czasem przestały być przeszkodą. Wprowadzenie w 2008 r. płatnych wiz, spowodowało gwałtowny spadek natężenia ruchu granicznego. W 2009 r. transgraniczny ruch osobowy osiągnął wielkość 1,28 mln., a w 2010 r. utrzymywał się na podobnym poziomie. Tym samym istniejąca infrastruktura graniczna nie była w pełni wykorzystywana.

Systematyczny wzrost liczby przekroczeń granicy zauważalny był od 2012 r. Otwarcie granicy dla mieszkańców pogranicza polsko-rosyjskiego, zaowocowało gwałtownym wzrostem ruchu granicznego. Warto podkreślić jest fakt, że w 2014 r. odnotowano rekordową liczbę przekroczeń tej granicy – ponad 6,5 mln. Wielkość ta potwierdziła, że procedury graniczne i niedostatecznie rozwinięta infrastruktura graniczna stanowią podstawowe utrudnienia. Kolejny spadek przekroczeń granicy odnotowano po 2014 r. Eskalacja kryzysu krymskiego zmniejszyła liczbę Kaliningradczyków przekraczających granicę polsko-rosyjską (ryc. 4). Jak zauważa K. Kamiński (2019), zmniejszenie udziału Rosjan⁹ w transgranicznym ruchu osobowym mogło być efektem zwiększenia bariery ekonomicznej, po nałożeniu przez Federację Rosyjską sankcji na polskie produkty (m.in. nabiał i mięso). Procedury graniczne stały się dla Rosjan utrudnieniem i wiązały się ze szczegółowymi kontrolami i nałożeniem kar za próbę wwiezienia do Rosji niedozwolonych produktów. Ponadto kryzys

⁹ Z informacji podanych przez Straż Graniczną wynika, że około 94% obywateli przekraczających granicę polsko-rosyjską stanowią obywatele Rosji. Upoważnia to autora do uproszczenia podziału przekraczających na Rosjan i Polaków w analizie struktury ruchu granicznego.

Ryc. 4. Struktura ruchu granicznego na granicy polsko-rosyjskiej w latach 2004–2018

The structure of cross-border traffic on the Polish-Russian border in the years 2004–2018

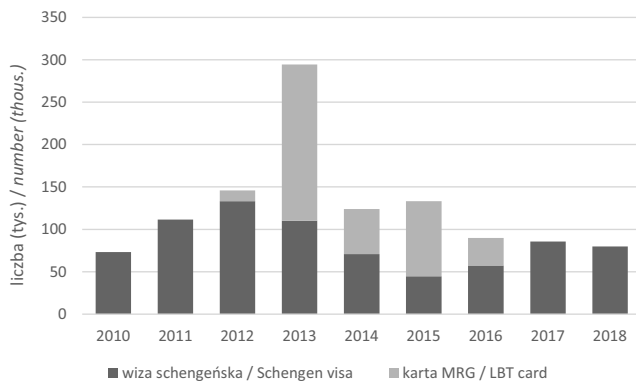
Opracowanie własne na podstawie Straż Graniczna..., (2019).

Author's own elaboration based on Border Guards..., (2019).

ukraińsko-rosyjski wpłynął na spadek wartości rubla, znacząco zmniejszając atrakcyjność ekonomiczną podróży Rosjan do Polski.

Zawieszenie umowy o MRG w lipcu 2016 r. spowodowało dalszy spadek przekroczeń tej granicy. Zamknięcie ruchu bezwizowego dotknęło głównie Polaków, bowiem ich udział w transgranicznym ruchu osobowym zmalał o 36% w stosunku do przekroczeń w 2016 r. Na spadek mobilności Rosjan większy wpływ miał kryzys krymski, aniżeli zawieszenie MRG. Wnioskować można zatem, że dla mieszkańców eksklawy zwiększanie bariery w wymiarze gospodarczym jest bardziej dotkliwe niż zmiany formalno-prawne funkcjonowania granicy. Znajduje to swoje potwierdzenie w liczbie wydawanych wiz schengenkich, które licznie nabywają Rosjanie. W 2017 r. polski konsul w Kaliningradzie wydał prawie 86 tys. wiz, co stanowiło prawie 50% wzrost w stosunku do 2016 r. Należy jednak podkreślić, że po zawieszeniu MRG, liczba wydawanych wiz przez polski konsul jest zdecydowanie mniejsza, niż w latach poprzedzających wprowadzenie małego ruchu granicznego (ryc. 5).

Podsumowując można stwierdzić, że podejmowane decyzje polityczne potencjalnie silnie różnicowały przenikalność granicy polsko-rosyjskiej. Z przeprowadzonej analizy ruchu transgranicznego wnioskować można, że na transgraniczną mobilność osobową największy wpływ miały: wprowadzenie ruchu bezwizowego (1990–1997), ustawa o cudzoziemcach (1998–2003), przystąpienie Polski do UE (2004–2007), wstąpienie Polski do strefy Schengen (2008–2011), wprowadzenie małego ruchu granicznego (2012–2016), kryzys krymski (od 2014 r.) oraz zawieszenie małego ruchu granicznego (od 2016 r.).

Ryc. 5. Wizy schengenские i karty MRG wydane przez polski konsulat w Kaliningradzie w latach 2010–2018
Schengen visas and MRG cards issued by the Polish Consulate in Kaliningrad in the years 2010–2018
 Opracowanie własne na podstawie *Complete statistics...*, (2019).
 Author's own elaboration based on *Complete statistics...*, (2019).

Podsumowanie

Granica polsko-rosyjska jest granicą szczególną. Jej wyjątkowość wynika z jej globalnego charakteru. Z jednej strony, jej znaczenie jest globalne, bowiem pełni istotną funkcję obronną względem państw członkowskich UE oraz Rosji, a zatem jej funkcje zależą od relacji geopolitycznych. Z drugiej zaś, przekraczana jest głównie przez społeczności lokalne pogranicza polsko-kaliningradzkiego. Tym samym jej rola w wymiarze lokalnym jest równie ważna, bowiem stanowi ona zasób dla społeczności pogranicza polsko-rosyjskiego, która boryka się z problemem peryferyzacji.

Dokonana na potrzeby niniejszego opracowania analiza potwierdziła, że największy wpływ na rolę analizowanej granicy wywierają jednostkowe decyzje polityczne rządów centralnych oraz Parlamentu Europejskiego, silnie różnicujące przenikalność granicy polsko-kaliningradzkiej. W analizowanym okresie odnotowano znaczący wzrost stopnia przenikalności granicy polsko-rosyjskiej po wprowadzeniu ruchu bezwizowego (1990–1997) oraz małego ruchu granicznego (2012–2016). Obie decyzje wpłynęły na masowość przekroczeń granicy, dlatego ich wprowadzenie w kontekście zwiększania stopnia przenikalności granicy polsko-rosyjskiej należy ocenić wysoko. Z kolei spadek stopnia przenikalności granicy odnotowano po wprowadzeniu ustawy o cudzoziemcach (1998–2003), przystąpieniu Polski do UE (2004–2007) oraz strefy Schengen (2008–2011), aneksji Krymu przez Rosję (od 2014 r.) oraz zawieszeniu małego ruchu granicznego (od 2016 r.). Warto podkreślić, że zmienność stopnia przenikalności tej granicy warunkowana była również stanem infrastruktury granicznej, obowiązującymi procedurami granicznymi, wizerunkiem Rosji, globalnymi trendami granicznymi (np. wzmacnianiem granic w związku z kryzysem migracyjnym) oraz stosunkami rządzących partii politycznych.

Bez wątplenia można stwierdzić, iż granica polsko-rosyjska kreowana jest odgórnie. Niemniej jednak, obywatele krajów sąsiadujących, przy sprzyjających mobilności transgranicznej reżimach granicznych mogą ją kształtować w wymiarze psychologicznym i językowym. Dokonana analiza pozwala na wnioskowanie, że mobilność transgraniczna

umożliwia niwelowanie niekorzystnego wizerunku sąsiada, w wyniku bezpośredniego kontaktu. Mając świadomość wykreowanego przez media jednoznacznie negatywnego obrazu Rosji, zmniejszanie granicy w wymiarze psychologicznym zdaje się być istotne. Zwłaszcza w kontekście poczucia bezpieczeństwa. Kolejnym rodzajem bariery, której niwelowanie uzależnione jest w dużym stopniu od obywateli krajów sąsiadujących jest bariera językowa. Doświadczenia mieszkańców pogranicza polsko-rosyjskiego, potwierdzają, że zmniejszenie granicy w wymiarze formalno-prawnym i infrastrukturalnym, umożliwia mieszkańcom podejmowanie odpowiednich działań zmierzających ku stopniowemu zanikowi tej bariery.

Podsumowując można stwierdzić, że zarządzanie granicą polsko-rosyjską przy uwzględnianiu wyłącznie złożonych stosunków geopolitycznych, zwiększa peryferyzację regionów zlokalizowanych w jej bezpośrednim sąsiedztwie. W związku z globalnym charakterem tej granicy, należałoby podjąć odpowiednie działania, które umożliwią granicy polsko-rosyjskiej pełnienie jej lokalnej funkcji. Zasadne byłoby ponowne uruchomienie małego ruchu granicznego, którego rola w rozwoju społeczno-gospodarczym pogranicza polsko-kaliningradzkiego była szczególna (potwierdziły to autorskie badania terenowe). Można się spodziewać, że wprowadzenie przez Rosję bezpłatnych e-wiz, zachęci decydentów do podjęcia kolejnych działań zmieniających obowiązujący reżim graniczny. Biorąc pod uwagę zmienność stopnia przenikalności należy się spodziewać, podjęcia przez władze państwowe i Parlament Europejski odpowiednich działań zmieniających funkcje i przepuszczalność tej granicy.

Piśmiennictwo

- Anisiewicz R., 2008, *Zmiany natężenia i struktury ruchu granicznego z Obwodem Kaliningradzkim w okresie poakcesyjnym*, [w:] S. Dołzbłasz, A. Raczyk (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych. Europa bez granic – nowa jakość przestrzeni*, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Wrocław, s. 141–148.
- Anisiewicz R., Palmowski T., 2014, *Small border traffic and cross-border tourism between Poland and the Kaliningrad Oblast of the Russian Federation*, *Quaestiones Geographicae*, 33, 2, s. 79–85.
- Anisiewicz R., Palmowski T., 2016, *Współpraca Polski z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej jako istotny element integracji bałtyckiej*, *Prace i Studia Geograficzne*, 61, 1, s. 13–28.
- Archer C., Etzold T., 2010, *The European Union and Kaliningrad: Taking the Low Road*, *Geopolitics*, 15, 2, s. 329–344.
- Bank Danych Lokalnych, 2019, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start> (15.10.2019).
- Batyk I., 2013, *Współpraca regionalna województwa warmińsko-mazurskiego z Obwodem Kaliningradzkim w zakresie rozwoju turystyki*, *Europa Regionum*, 14, s. 217–228.
- Berger S., 2010, *How to be Russian with a Difference? Kaliningrad and its German Past*, *Geopolitics*, 15, 2, s. 345–366.
- Browning C.S., Joenniemi P., 2004, *Contending Discourses of Marginality: The Case of Kaliningrad*, *Geopolitics*, 9, 3, s. 699–730.
- Bürkner H.J., 2013, *Graniczenie, krajobraz polityczny i areny społeczne: polsko-niemiecki obszar przygraniczny w ujęciu poststrukturalistycznym*, *Biuletyn Niemiecki*, 36, s. 2–6.
- CBOS, 2019, *Stosunek do innych narodów*, Komunikat z badań, Warszawa.

- Complete statistics on short-stay visas issued by the Schengen States, 2019, https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/borders-and-visas/visa-policy_en (15.10.2019).
- Czachor R., 2011, *Miejsce Federacji Rosyjskiej w polskiej polityce wschodniej. Bilans 20-lecia*, Wrocławski Przegląd Międzynarodowy, 2, s. 109–131.
- Decoville A., Durand F., 2018, *Exploring cross-border integration in Europe: How do populations cross borders and perceive their neighbours?* European Urban and Regional Studies, 26, 2, s. 134–157.
- Dębicki M., 2019, *Zawieszenie umowy o małym ruchu granicznym pomiędzy Polską a obwodem kaliningradzkim. Próba rozpoznania zjawiska*, [w:] Z. Kurcz (red.), *Polskie pogranicza w procesie przemian*, 34 (w druku).
- Dębicki M., Makaro J., 2016, *Sąsiedztwo polsko-rosyjskie w aspekcie turystycznym*, [w:] M. Dębicki, J. Makaro (red.), *Sąsiedztwa III RP – Rosja. Zagadnienia społeczne*, Wydawnictwo Gajt, Wrocław, s. 8–39.
- Golunov S., 2013, *EU–Russian Border Crossing: The Dialogical Perspective*, Geopolitics, 18, 4, s. 933–953.
- Gumenyuk I., Kuznetsova T., Osmolovskaya L., 2016, *Local border traffic as an efficient tool for developing cross-border cooperation*, Baltic Region, 8, 1, s. 67–82.
- Holtom P., 2005, *The Kaliningrad test in Russian-EU relations*, Perspectives on European Politics and Society, 6, s. 31–54.
- Jańczak J., 2015, *The “Forgotten Border” between Poland and the Kaliningrad Oblast. De and Re-Boundarization of the Russia-EU Neighborhood*, Cross Border Review Year Book, s. 27–50.
- Kałuski S., 2017, *Blizny historii. Geografia granic politycznych współczesnego świata*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
- Kamiński K., 2019, *Polskie sosiki i ruska benzyna. Mały ruch graniczny jako eksperyment prawny dobrego sąsiedztwa*, NOMOS, Kraków.
- Klemenshev A., Fedorov G., Fidrya E., 2017, *Specific Kaliningrad character of the Russian identity*, Bulletin of Geography. Socio-Economic Series, 38, s. 47–55.
- Kolosov V., Więckowski M., 2018, *Border Changes in Central and Eastern Europe: an Introduction*, Geographia Polonica, 91, 1, s. 5–16.
- Komornicki T., 1999, *Granice Polski. Analiza zmian przenikalności w latach 1990–1996*, Geopolitical Studies, 5, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa.
- Komornicki T., 2008, *Polska granica wschodnia – zmiany w natężeniu, strukturze i kierunkach interakcji w latach 1990–2007*, [w:] S. Dołzbłasz, A. Raczyk (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych. Europa bez granic – nowa jakość przestrzeni*, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Wrocław, s. 109–120.
- Komornicki T., 2010, *Flows of persons and goods across the Polish segment of the outer boundary of the European Union – results of a research project*, Europa XXI, 20, s. 9–29.
- Komornicki T., 2016, *Zmiany w ruchu przez polską granicę wschodnią w roku 2014 na tle sytuacji geopolitycznej*, Prace i Studia Geograficzne, 61, 1, s. 103–119.
- Komornicki T., 2018, *Recenzja – S. Kałuski – Blizny historii. Geografia granic politycznych współczesnego świata*, Przegląd Geograficzny, 90, 2, s. 364–367.
- Komornicki T., Miszczuk A., 2010, *Eastern Poland as the borderland of the European Union*, Quaestiones Geographicae, 29, 2, s. 55–69.
- Kowalczyk K.A., 2019, *Geopolityczne dążenia współczesnej Rosji*, Przegląd Geopolityczny, 27, s. 78–92.

- Kropinova E.G., 2015, *Evaluation of Tourism Development Situation in the Russian Federation in 2000–2015: The case of Kaliningrad Region*, Mediterranean Journal of Social Sciences, 6, 7, s. 165–170.
- Kurcz Z., 1999, *Pogranicza: modelowe euroregiony czy tereny tradycyjnej rywalizacji?* [w:] Z. Kurcz (red.), *Pogranicze z Niemcami a inne pogranicza Polski*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 7–23.
- Lakomy M., 2011, *Główne problemy w stosunkach polsko-rosyjskich na początku XXI wieku*, [w:] M. Stolarczyk (red.), *Stosunki Polski z sąsiadami w pierwszej dekadzie XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 69–112.
- Lisakiewicz R., 2018, *Poland's conception of European security and Russia*, Communist and Post-communist Studies, 51, s. 113–123.
- Łach H., 2011, *Polsko-rosyjska granica państwowa w drodze do Schengen*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Łądowych im. gen. T. Kościuszki, 3, 161, s. 97–122.
- Malkowski A., 2014, *Mały ruch graniczny jako element kształtowania współpracy transgranicznej*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 348, 190–199.
- Martinez O.J., 1994, *Border People. Life and Society in the U.S.-Mexico borderlands*, The University of Arizona Press, Tuscon&London.
- Medeiros E., 2019, *Cross-border transports and cross-border mobility in EU border regions*, Case Studies on Transport Policy, 7, s. 1–12.
- Moraczewska A., 2008, *Transformacja funkcji granic Polski*, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Nielsen H.D., 2019, *Encountering (un) familiar Russia: thresholds and perceptions when crossing the border*, Journal of Borderlands Studies.
- Overcoming obstacles in border regions, 2015, Komisja Europejska, Luksemburg.
- Paasi A., Prokkola E., 2008, *Territorial Dynamics, Cross-border Work and Everyday Life in the Finnish-Swedish Border Area*, Space and Polity, 12, 1, s. 13–29.
- Palmowski T., 2013, *Kaliningrad – szansa czy zagrożenie dla Europy Bałtyckiej?* Monografia społeczno-gospodarcza, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk-Pelplin.
- Prokkola E., 2009, *Unfixing borderland identity: Border performances and narratives in the construction of self*, Journal of Borderlands Studies, 24, 3, s. 21–38.
- Ptáček P., Kladivo P., Roubínek P., Siwek T., Ziener K., 2017, *Granica w świadomości i w rzeczywistości: dwa przykłady z nowych krajów członkowskich Unii Europejskiej*, Studia Socjologiczne, 224, 1, s. 167–193.
- Rogoża J., Wierzbowska-Miazga A., Wiśniewska I., 2012, *Wyspa na uwięzi. Kaliningrad między Moskwą a UE*, Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa.
- Rykiel Z., 2006, *Podstawy geografii politycznej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Sagan I., Kolosov V., Studzińska D., Zotova M., Sebentsov A., Nowicka K., 2018, *The local border traffic zone experiment as an instrument of cross-border integration: The case of Polish-Russian borderland*, Geographia Polonica, 91, 1, s. 95–112.
- Sakson A., 2011, *Geostrategiczne aspekty „problemu Kaliningradzkiego”*, Przegląd Strategiczny, 2, s. 161–184.
- Sakson A., 2014, *Obwód Kaliningradzki a bezpieczeństwo Polski*, Przegląd Strategiczny, 7, s. 109–121.
- Sakson A., 2015, *Obwód kaliningradzki w otoczeniu NATO i Unii Europejskiej*, Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego, 9, 1, s. 44–52.

- Sakson A., 2016, *Współczesne oblicze mieszkańców obwodu kaliningradzkiego*, [w:] M. Dębicki, J. Makaro (red.), *Sąsiedztwa III RP – Rosja. Zagadnienia społeczne*, Wydawnictwo Gajt, Wrocław, s. 40–66.
- Schiebel J., Omrani H., Gerber P., 2015, *Border effects on the travel mode choice of resident and cross-border workers in Luxemburg*, *European Journal of Transport and Infrastructure Research*, 15, 4, s. 570–596.
- Sebentsov A., Zotova M., 2013, *Geography and economy of the Kaliningrad region: limitations and prospects of development*, *Baltic Region*, 4, 18, s. 81–94.
- Sebentsov A., Zotova M., 2017, *Kaliningrad as a Tourism Enclave/Exclave?* [w:] D. Hall (red.), *Tourism and Geopolitics: Issues and concepts from Central and Eastern Europe*, s. 191–204.
- Sitek S., 2016, *Uwarunkowania rozwoju lokalnego na obszarach przygranicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Stephenne N., Pesaresi M., 2006, *Spatial permeability model at the European Union land border*, European Commission, Luksemburg.
- Straż Graniczna, 2019, *Statystyki*, <https://www.strazgraniczna.pl/pl/granica/statystyki-sg/2206, Statystyki-SG.html> (10.10.2019).
- Studzieniecki T., Palmowski T., Koreevets V., 2016, *The system of cross-border tourism in the Polish-Russian borderland*, *Procedia Economics and Finance*, 39, s. 545–552.
- Studzińska D., 2014, *Ruch bezwizowy a rozwój turystyki na pograniczu polsko-rosyjskim*, *Przegląd Geograficzny*, 86, 4, s. 525–540.
- Studzińska D., Nowicka K., 2014, *Mały ruch graniczny z perspektywy władz lokalnych i mieszkańców. Przykład granicy polsko-rosyjskiej*, *Prace i Studia Geograficzne*, 54, s. 275–288.
- Studzińska D., Sivkoz A., Domaniewski S., 2018, *Russian cross-border shopping tourists in the Finnish and Polish borderlands*, *Norsk Geografisk Tidsskrift–Norwegian Journal of Geography*, 72, 2, s. 115–126.
- Subocz E., Sternicka-Kowalska M., 2016, *Mały ruch graniczny z perspektywy mieszkańców obszaru pogranicza polsko-rosyjskiego (na przykładzie miasta Bartoszyce)*, [w:] M. Dębicki, J. Makaro (red.), *Sąsiedztwa III RP – Rosja. Zagadnienia społeczne*, Wydawnictwo Gajt, Wrocław, s. 67–84.
- Szul R., 2008, *Europa bez granic językowych?* [w:] D. Ilnicki, K. Janc (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych. Europa bez granic – nowe wyzwania*, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Wrocław, s. 19–26.
- Trojanowska-Strzęboszewska M., 2005, *Granica z Obwodem Kaliningradzkim z perspektywy społeczności Braniewa i Bartoszyce*, [w:] H. Bojar (red.), *Trzy horyzonty czasowe. Granice na pograniczach: z badań społeczności lokalnych wschodniego pogranicza Polski*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa, s. 319–350.
- Varol C., Soylemez E., 2018, *Border permeability and socio-spatial interaction in Turkish and the EU border regions*, *Regional Science Policy and Practice*, 10, 4, s. 283–297.
- Więckowski M., 2004, *Przyrodnicze uwarunkowania kształtowania się polsko-słowackich więzi transgranicznych*, *Prace Geograficzne*, 195, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa.
- Włodkowska-Bagan A., 2017, *Polityka Rosji na obszarze poradzieckim*, *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, 14, 3, s. 61–87.
- Wojnowski E., 1999, *Granica polsko-kaliningradzka 1944–1997*, [w:] Z. Kurcz (red.), *Pogranicze z Niemcami a inne pogranicza Polski*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 247–271.

Wojnowski E., 2006, *Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej – od obszaru zamkniętego ku regionowi współpracy (1946–2006)*, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn.

Summary

The Polish-Russian border is unique, and for many reasons. One of these relates to the role of Kaliningrad Oblast vis-à-vis Russia on the one hand, and the EU and NATO on the other, making it clear how strategically important the District is from the geopolitical point of view. A second wider issue of course concerns Russia's position on the international stage.

Unsurprisingly, the Polish-Russian border has been characterised by a significant dynamic where changes of function and permeability are concerned. Given that the border plays a role even at global level, transformations that have occurred relate to changes in EU/Poland-Russian relations, even if such top-down considerations neglect a further significance from the point of view of border residents who must struggle with issues of lack of access to a stable border.

The aim of the work detailed in this paper was thus to identify the functions played by the Polish-Russian border across the whole 1990–2018 period, as well as the associated degree of permeability. And despite a relatively rich literature devoted to the border in question, it is possible to note relative neglect of the matter of how that border was created and shaped, as well as a real lack of analyses when it comes to variability in status post-2012. This gap in the Polish literature, in particular, is bridged in the present paper, whose author sought the answers to three key research questions. These related to whether, and to what extent, the Polish-Russian border actually represented a barrier; to the factors determining variability of function and permeability; and to the impact of any instability of functioning on the everyday lives of inhabitants in the Poland-Kaliningrad border region.

Analysis of the material compiled makes it clear that the greatest impact on the role of the border in question is that exerted by individual decisions of central governments and the European Parliament. For the years 1990–2018 saw the border's status change under the influence of, for example: the introduction of visa-free travel (1990–1997), the Act on Foreigners (1998–2003), Poland's accession to the EU (2004–2007), Poland's accession to the Schengen Area (2008–2011), the introduction of local border traffic (2012–2016), the Crimean crisis (from 2014) and suspension of local border traffic (from 2016). Additionally, the role of the border has been changed by the state of border infrastructure, procedures, the image of Russia, global trends relating to borders and relations nurtured by ruling political parties.